

Anders Nilson: *Öländskt. Allmogekonst och nyttoslöjd från tre århundraden*. Ölands museum, Himmelsberga. 2007. 173 s., ill. ISBN 978-91-633-0491-0.

Det mycket sommaraktiva Ölands museum, Himmelsberga, några mil sydost om Borgholm, visade sommaren 2007 som sin huvudutställning "Öländskt. Allmogekonst och nyttoslöjd från tre århundraden". Samtidigt publicerade museet en bok med samma titel, skriven av museets chef, Anders Nilson.

Boken upptar olika föremålsgrupper representerade i utställningen. Det inledande kapitlet redovisar allmoge- eller folkkonsten efter de traditionella begreppen som konstnärliga alster av främst trä och textil som tillverkades och brukades i det gamla bondesamhället. De senare årens diskussioner om att vidga begreppet är här lämnade åt sidan. Lite oklar är också titeln "tre århundraden". Gäller det 1600-tal – 1800-tal eller 1700-tal – 1900-tal? 1600-talsföremålen är ytterst få och 1900-talsföremålen likaså. Huvudparten av vad som behandlas kan placeras inom tidsperioden 1750–1850.

Några av de visade alstren har ganska klar proveniens inom andra samhällsskikt. Den gustavianska dragsängan, som tillhör Nordiska museet, med Ölands och Smålands vapen och friherrlig krona ovanför har tydlig högreståndskaraktär, möjligen med ursprung på Horns kungsgård i Högby socken, där två olika adelsfamiljer med smålandsanknytning residerade kring sekelskiftet 1800. Sängen kan kanske betraktas som "gesunkenes Kulturgut" eftersom den inköptes på 1880-talet från en bondemiljö i Vedby i samma socken.

Vad är då speciellt öländskt i *Öländskt*? Författaren tar här och där själv upp frågan i anslutning till presentationen av de olika föremålsgrupperna. Kanske främst inom stembearbetningen och den textila slöjden kan man tala om speciellt öländskt. Kalkstensbearbetningen har en mycket lång tradition på ön, framförallt i norr. Denna sträcker sig åtminstone bort i medeltidens dunkel. Stenexporten, av både bearbetad och obearbetad sten, har varit en viktig näringsgren för öläningarna långt tillbaka i tiden. Bearbetningen hade sin storhetstid under 1500-talets senare del och fram till mitten av 1600-talet med stenhuggarverkstaden vid Dällie by på norra delen av ön. Dit invandrade stensemästare från nuvarande Holland, Belgien, Frankrike och Tyskland. Ett synbart minne är flamländaren och stenhuggarmästaren Marten Vahtis (död 1616) gravtumba på Högby kyrkogård, liksom de många dopfontarna från 1600-talets mitt,

både på Öland och på fastlandet, i röd kalksten med dekor i polerad låg relief mot den huggna råa gråröda kalkstensytan.

Denna stembearbetningstradition avspeglar sig i skickligt och vackert utformade gravstenar, varav många hamnade som trappstenar i slottsbygget i Kalmar eller på många öländska bondgårdar. Källa gamla kyrkogårds många sparsamt dekorerade gravhällar är dock bevarade på plats. Nästan som ett golv täcker de delar av kyrkogården. Högby kyrkogårds ganska enkla, vackra och enhetligt huggna gravkors, till största delen från 1800-talet, visar på en fortsatt skicklig stenhuggartradition.

Denna avsatte också många mindre föremål: vackert bearbetade och dekorerade mortlar, skrin, burkar med lock i olika former, nåldynor. Än idag kan man som souvenirer köpa skickligt arbetade saltkar, burkar och annat i kalksten, tillverkade av äldre stenarbetare. Kanske borde några ytterligare ord ha tillagts i boken om denna tradition.

Ett karakteristiskt utslag av textil slöjdtradition är slitryorna, tillverkade i en speciell öländsk teknik med bottenväv i tvistteknik och med knutryggarna synliga på slätsidan i kraftig relief. "Ölandsrya" var ett begrepp redan på medeltiden och Gustav Vasa nämner dem 1524 som en av de produkter öläningarna hade rätt att exportera. Hans söner drev in ryor som skattepersedlar till sina hov. De mycket enkla återhållsamma mönstren, i som mest tre färger, tyder på en mycket lång tradition, möjligen med ursprung i Tyskland. Ryor ingick också bl.a. i roteböndernas ersättning till båtsmännen. För bruk i fiskebåtar och skutor användes "skötryor" av vattenavstötande otvättad ull.

Stickningen är en annan specialitet för öländsk folkkonst och fåraveln var mycket betydande långt fram i tiden. På 1360-talet var hela ön förpantad till Hansan och under 1400-talet utförs betydande mängder stickade varor till Danzig. Stickningstekniken har således en mycket lång tradition på Öland medan den blev vanlig i övriga Sverige först under 1600- och 1700-talen. Många författare och resenärer skildrar de öländska kvinnorna som ständigt stickande. Men även många män stickade. Man skilde mellan vårull och höstull, som hade olika egenskaper och därmed också brukades för olika ändamål. Hundhår var ett vanligt inslag i stickade vantar och strumpor och var "särskilt bra för kalla fötter". För nutidens stickintresserade kan man på Himmelsberga inhandla många traditionella mönster och garner för egen tillverkning.

Många andra föremålsgrupper presenteras också. Bland träarbeten imponeras man av särskilt hästens ut-

stysel med praktfulla selbågar och annat. Vad jag skulle ha önskat i slutet av boken vore ett sammanfattande kapitel om vad som är karakteristiskt för öländsk folkkonst. Nu får man söka här och där för att hitta det specifikt öländska, om man nu är ute efter detta. Boken är ändå ett imponerande arbete som säkert kommer att för lång tid framåt vara standardverk när det gäller den öländska folkkonsten. Inte minst det vackra bildmaterialet, huvudsakligen av de båda fotograferna från Kalmar läns museum, Rolf Lind och Pierre Rosberg, gläder läsaren och gör att den öländska folkkonsten kan avnjutas även om man inte besökt utställningen på Himmelsberga.

*Hans Medelius, Stockholm*

Margareta Biörnstad: *Kulturminnesvård och vattenkraft 1942–1980. En studie med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets sjöregleringsundersökningar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2006. 365 s., ill. ISBN 91-7402-363-2.

Elektrifieringen har på något sätt påverkat den svenska kulturhistorien inom i princip alla fält. Något som inte är så självklart uppenbart är hur elektrifieringen indirekt har lett till en fördjupad och nyanserad kunskap om norrländsk historia. Genom utbyggnaden av vattenkraften i Norrland i mitten av 1900-talet kom en lång rad tidigare okända och oförutsedda arkeologiska lämningar i dagen som bidragit till kännedomen om människors liv i älvdalarna under årtusenden. Margareta Biörnstads bok *Kulturminnesvård och vattenkraft* med undertiteln *En studie med utgångspunkt från Riksantikvarieämbetets sjöregleringsundersökningar* skildrar det arkeologiska och etnologiska arbete som följde i spåren på vattenkraftsutbyggnaden. Boken behandlar den intressanta process där de dåtida arkeologerna ställdes inför en tidigare okänd förhistoria, där både rent praktiska metoder i fält och vetenskapligt tänkande fick utvecklas. Även samspelet mellan praxis och lagstiftning, och betydelsen av några få personers relationer och förhandlingskonst, ges en beskrivning och analyseras.

Villkoren för det arkeologiska fältarbetet utvecklades genomgripande under de år som boken skildrar och den ger värdefulla tillskott till den ämneshistoriska forskningen och till den just nu aktuella debatten om uppdragsarkeologins förutsättningar och mål. Hur ett samhälle väljer att behandla sina historiska och förhisto-

riska lämningar säger något om detta samhälle. Även om Biörnstad själv inte reflekterar över dessa frågor öppnar hennes framställning och den redovisning av källmaterial som hon presenterar för läsaren för tolkningar.

Det är en nyanserad och insiktsfull bild av samspelet mellan lagstiftning, praxis, individens förmåga och myndighetsarbete som Biörnstad tecknar. Mycket intressant är också skildringen av förhållandet – eller snarare icke-förhållandet – mellan de expanderande arkeologiska aktiviteterna i Norrland och den arkeologiska universitetsforskningen. Den akademiska arkeologin höll sig länge utanför de stora undersökningarna som gjordes i Norrland, man hade sin fokus på andra objekt än boplatser och gravar i älvdalar. Först med tillkomsten av arkeologisk forskning och undervisning vid Umeå universitet blev alla de upptäckter och iakttagelser som gjorts föremål för forskning.

Biörnstad framhåller vid flera tillfällen betydelsen av personliga förbindelser mellan å ena sidan Riksantikvarieämbetets företrädare, å den andra representanter för vattenkraftsexploatörerna. Först Sigurd Curman och senare Harald Hvarfner och Sverker Janson beskrivs som samförståndsmän som hade ambitionen att komma överens med exploatörerna om en rimlig nivå för undersökningarna och kostnaderna. Det handlade inte om att få rätt genom att slå lagboken i huvudet på motparten, istället var det personliga förbindelser och god argumentationsförmåga som gjorde förhandlingarna framgångsrika. Som läsare blir man nästan provocerad av denna trevlighet i tonen mellan exploatörer och kulturminnesvårdare – förlorade man inte något på vägen, skulle inte Biörnstad ha kunnat hitta något ärende där det går att visa att viktiga kulturlämningar offrades för att hålla samförståndet herrarna emellan vid liv? Å andra sidan visar Biörnstad att denna metodik inte bara var framgångsrik, den var egentligen det enda möjliga arbetssättet, eftersom lagstiftningen var svag och svårtolkad. Att i en sådan situation styvnackat hänvisa till paragraferna hade kunnat leda till att inga dokumentationsprojekt alls hade blivit genomförda. Under den epok som boken skildrar var Statens Vattenfallsverk och Riksantikvarieämbetet två statliga verksamheter som naturligtvis inte borde och därför inte kunde komma i intressekonflikt med varandra. Idag är Vattenfall bolagiserat och den uppdragsarkeologiska verksamheten vid RAÄ på väg att knopras av. Biörnstad reflekterar inte över denna situation, men här finns intressanta uppslag att gå vidare med vad avser det offentliga roll och ansvar för kulturarvet.